a determinat acest fenomen. Imensul material analizat permite autorului să precizeze că, în ceea ce privește Transilvania, informațiile „...exclud aproape cu totul piața externă din geneza producției proprii a domeniului feudal și a raporturilor feudale nou create...". Chiar piața externă, continuă autorul, „e redusă și alimentată mai mult din prestații. În producția domenială prevalează covîrșitor propriile nevoi de subsistență". Producția proprie „...vine ca o sursă de venituri în plus peste prestații, producția pentru piață rămîne numai complimentară. Piața nu e un scop ci doar mijloc, o posibilitate în plus de sporire a veniturilor domeniale". Cu competența savantului, autorul analizează întregul complex de cauze care au determinat orientarea domeniului feudal din Transilvania pe un alt drum decît acel al producției capitaliste.

Volumul al II-lea (partea a III-a a lucrării) este de fapt „temelia documentară și faptică a întregii lucrări". Este prezentarea „pe domenii, luate individual". O asemenea prezentare a fost dictată de natura materialului care, cum spune autorul, apare disparat, pe domenii feudale. Din o asemenea dispunere, reies cu claritate deosebirile de la un domeniu la altul, dar, în același timp, și asemănările. Prezentarea domeniilor este făcută păstrînd ordinea cronologică a materialului documentar, a urbariilor. Sînt studiate 32 de domenii care cuprind 40—50 tîrguri și aproximativ — 1.500 sate.

Volumul al II-lea constituie o bună sursă de documentație nu numai pentru istorici ci și pentru economiști, lingviști, etnografi, numismați.

Lucrarea acad. D. Prodan, operă de profundă analiză istorică, se întemeiază pe un imens material documentar inedit. Ea este rodul unei munci îndelungate și pasionate, constituind un model de tratare a istoriei.

I. Toderașcu

TRAIAN P. LUNGU: *Viața politică în România la sfîrșitul secolului al XIX-lea (1888—1899)*, Ed. șt. Buc., 1967, 288 p.

Monografia lui Traian P. Lungu, consacrată unei perioade însemnate din viața politică a României moderne, prezintă un deosebit interes și constituie, în același timp, un pas important pentru cunoașterea unui domeniu neglijat pînă nu demult de noua noastră istoriografie. Autorul lucrării *Viața politică în România la sfîrșitul veacului al XIX-lea (1888—1899)* încearcă, pentru prima dată în istoriografia noastră, să studieze cu atenție caracterul și sensul frămîntărilor politice care au avut loc în țara noastră la sfîrșitul secolului trecut. În vederea rezolvării acestei sarcini, complexe și dificile și pentru a da un tablou cît mai veridic asupra unei perioade de profunde schimbări, Traian P. Lungu a căutat să studieze resorturile intime ale vieții politice din România anilor 1888—1899, care să-i permită reliefarea legăturii indisolubile dintre social, economic, politic și cultural.

Lucrarea, întocmită în urma cercetării unei bogate informații, bazată pe izvoare edite și inedite, publicații contemporane și studii ulterioare, este împărțită în patru capitole, inegale ca întindere și valoare. De asemenea, trebuie să precizăm că lucrarea este însoțită de o introducere, o încheiere, o listă a guvernelor care s-au succedat în anii 1888—1899 și de o bibliografie selectivă a problemei.

Introducerea, împărțită în două paragrafe principale, este consacrată analizei istoriografiei (9—27) și prezentării succinte a stadiului de dezvoltare a României la sfîrșitul secolului al XIX-lea (27—40). Din analiza paragrafului referitor la istoriografie se poate constata că autorul acordă o atenție deosebită lucrărilor generale,

celor speciale și izvoarelor edite, care sînt pe larg discutate (9—25). Izvoarele inedite însă sînt insuficient analizate ceea ce nu permite formarea unei imagini cît de cît exacte asupra valorii acestor materiale. De asemenea, referindu-ne tot la acest paragraf, considerăm că „Dezbaterile Adunării Deputaților" nu pot fi incluse în categoria memoriilor și lucrărilor contemporane (23).

În ceea ce privește paragraful referitor la dezvoltarea economică și social-politică a României, autorul, într-o expunere sintetică, caută să stabilească principalele caracteristici ale acestor domenii de activitate. Totodată, analizînd stadiul de dezvoltare al României din această perioadă, Traian P. Lungu încearcă să demonstreze în ce măsură progresele realizate în economie au contribuit la schimbări substanțiale în raportul de forțe pe plan social-politic. În legătură cu acest paragraf ne îngăduim o singură remarcă. Este vorba, în esență, de regimul burghezo-moșieresc în cadrul căruia s-a desfășurat viața politică din România anilor 1888—1899, regim de care autorul pare a face abstracție. Referirea, în treacăt făcută, la apropierea dintre cele două clase dominante (28), nu ni se pare suficientă, întrucît existența regimului burghezo-moșieresc este un element esențial pentru înțelegerea stadiului de dezvoltare și al vieții politice din România.

Din cele patru capitole, care alcătuiesc lucrarea propriu-zisă, autorul și-a concentrat atenția asupra primelor două (41—200), care se referă la guvernarea conservatoare și la acțiunile opoziției din această perioadă (1888—1895).

În primul capitol, sînt analizate cu atenție împrejurările care au dus la căderea guvernului liberal condus de I. C. Brătianu (martie 1888) și, în același timp, se fac interesante observații în legătură cu motivele care l-au determinat pe Carol I să recurgă la formarea unui cabinet „junimist". Astfel, regele Carol I, subliniază autorul, nu a încredințat puterea reprezentanților „Opoziției Unite" deoarece dorea să liniștească pasiunile politice și să împiedice darea în judecată a fostului guvern, ceea ce ar fi putut compromite regimul. Totodată, Traian P. Lungu analizează cu atenție legislația elaborată în timpul guvernării conservatoare, oprindu-se mai mult asupra legilor agrare de inspirație junimistă. În același capitol, sînt evidențiate contradicțiile existente în rîndul conservatorilor, contradicții care au dus la dese schimbări guvernamentale, cărora li se va pune capăt în 1891 prin instaurarea „marii guvernări conservatoare" (1891—1895).

Dacă în majoritatea problemelor pe care le ridică studierea guvernării conservatoare (1888—1895) ne declarăm de acord cu soluțiile date de autor, păstrăm rezerve asupra unor momente importante ale acestei perioade. Astfel, considerăm că anul 1888 necesită o analiză mai aprofundată întrucît este vorba de un moment deosebit de important pentru evoluția ulterioară a vieții politice din România. Anul căderii guvernului liberal și al răscoalelor țărănești a determinat orientări noi în problemele fundamentale cu care era confruntată societatea românească de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Acest lucru este dovedit, între altele, de faptul că în acest an toate partidele și grupările politice, nu numai junimiștii, s-au văzut nevoite să-și precizeze pozițiile în cadrul unor programe, care au fost publicate în organele lor de presă. Astfel, alături de junimiști, și-au făcut cunoscut programul *conservatorii liberali* [1], *radicalii* [2] *și liberalii din jurul lui I. C. Brătianu* [3]. Publicarea acestor programe nu este deloc întîmplătoare. Avînd în vedere împrejurările anului 1888 este vorba de ceva mai mult decît de obișnuita propagandă electorală ocazionată de alegerile parlamentare. Studierea acestor programe și a dezbaterilor purtate pe marginea lor prezintă o deosebită importanță pentru înțelegerea ideologiei și activității partidelor și grupărilor politice. Cercetarea acestei probleme ar deschide noi perspective pentru înțelegerea evoluției ulterioare a partidelor politice și pentru definirea raportului dintre diferitele curente existente în sînul lor.

---

[1] „Voința națională", V, din 9/21 decembrie 1888.
[2] „Lupta", V, nr. 637 din 9—10 septembrie 1888.
[3] „Voința națională", V, nr. 1203 din 11/23 septembrie 1888.

Disensiunile dintre grupările conservatoare sînt pe larg analizate dar explicaţiile date nu par a fi totdeauna suficient de convingătoare. Lupta pentru putere între diferiţi fruntaşi conservatori a jucat un rol însemnat, dar nu determinant. Cauzele disensiunilor erau mult mai adînci. Pentru aprofundarea lor ar prezenta un deosebit interes analiza ideologiei conservatoare de la sfîrşitul secolului al XIX-lea. Aprofundarea acestei probleme ar fi permis explicaţii interesante în legătură cu rezistenţa majorităţii conservatorilor faţă de reformele iniţiate de junimişti. Astfel, pentru a nu da decît acest exemplu, proiectul de lege pentru vînzarea domeniilor statului, elaborat de P. P. Carp, a fost substanţial modificat de Al. Lahovari, succesorul său la Ministerul Domeniilor. Al. Lahovari, considerat de unii contemporani drept „cel mai reacţionar dintre conservatori"[4], a urmărit, după propriile sale mărturisiri, să înlăture din proiectul lui P. P. Carp orice aluzie care ar fi putut crea impresia că în România există o problemă agrară sau că s-ar pune problema împroprietăririi[5].

Cel de al doilea capitol este consacrat acţiunilor opoziţiei, care încerca, prin toate mijloacele, să răstoarne guvernul conservator. O atenţie deosebită acordă autorul partidului liberal care, deşi trecea printr-o perioadă de reorganizare, a avut rolul cel mai important în lupta pentru înlăturarea conservatorilor de la conducerea statului. Demn de subliniat este faptul că pentru prima dată se face analiza activităţii formaţiunilor politice conduse de Gh. Panu sau C. Dobrescu-Argeş. De asemenea, Traian P. Lungu are meritul de a încerca să precizeze importanţa „partidei muncitorilor" şi apoi a P.S.D.M.R.-ului în viaţa politică a României. Analizînd lupta opoziţiei împotriva guvernului conservator, autorul acordă un loc larg acţiunilor iniţiate de liberali pe tema luptei naţionale a românilor din Transilvania. Capitolul reţine atenţia prin încercarea de a face lumină într-o problemă complicată şi controversată, cum a fost aceea a poziţiei lui D. A. Sturdza în problema naţională.

Analiza acestui capitol ridică unele probleme asupra cărora o să încercăm să atragem atenţia. Astfel, autorul consacră un paragraf special partidului democrat radical condus de Gh. Panu. Titulatura ni se pare improprie. Este vorba, credem, de o grupare politică, cum de altfel o precizează şi Gh. Panu în programul din 1888 unde vorbeşte de „grupul radical democrat"[6]. Acceptarea titulaturii propuse de Traian P. Lungu impune precizarea datei înfiinţării „partidului" şi reliefarea ponderii acestuia în viaţa politică a ţării. Or, autorul nu dă nici o explicaţie asupra înfiinţării „partidului" ci se ocupă numai de intrarea lui Gh. Panu în viaţa politică şi de ideile pe care le-a susţinut acesta. În acelaşi timp, în lucrare, întîlnim atît termenul de partid radical cît şi pe cel de grupare radicală (178), iar ziarul „Lupta" apare cînd organ „oficios" (177), cînd „oficial" (178). Autorul, credem, trebuie să opteze, în ambele cazuri, pentru unul din termeni spre a se evita orice confuzii.

Guvernarea liberală şi acţiunile opoziţiei din perioada 1895—1899 fac obiectul capitolelor III şi IV ale lucrării. În capitolul al III-lea, Traian P. Lungu se preocupă mai ales de poziţia lui D. A. Sturdza faţă de problema naţională, de luptele interne din sînul partidului liberal şi de cauzele care au determinat constituirea unor dizidenţe, cum ar fi acelea ale lui P. S. Aurelian sau N. Fleva. Tot în acest capitol, este evidenţiată importanţa guvernului condus de P. S. Aurelian, care, deşi a avut o existenţă scurtă, s-a remarcat prin activitatea legislativă şi prin caracterul democratic al reformelor propuse.

Guvernarea liberală, din raţiuni pe care nu le cunoaştem, se bucură de mai puţină atenţie din partea autorului (200—242). În acelaşi timp, multe din explicaţiile date de autor în legătură cu relaţiile dintre guvernul liberal şi Austro-Ungaria ridică serioase semne de întrebare. Astfel, autorul, adoptînd punctul de vedere al presei şi cercurilor oficiale sau oficioase din Austro-Ungaria, care, în majoritatea

---

[4] „Voinţa naţională", V, din 9/21 decembrie 1888.
[5] „Dezbaterile Adunării Deputaţilor", 1888/1889, p. 216—217.
[6] „Lupta", V, nr. 637 din 9—10 septembrie 1888.

cazurilor, nu este confruntat cu alte surse documentare, consideră că Puterile Centrale au jucat rolul determinant în aducerea la conducere a guvernului D. A. Sturdza (202—203). Mai mult, Traian P. Lungu, ajunge la concluzia că retractarea — în problema națională — făcută de D. A. Sturdza la Iași ar fi dus „la o și mai mare dependență politică a României față de Tripla Alianță" (209—210). Aprecierea ni se pare exagerată. România, după cum recunoșteau și oamenii politici germani și austro-ungari, nu era, în această perioadă, o țară subordonată care să urmeze cu docilitate Puterile Centrale. Divergențele serioase, care au ieșit la lumină cu prilejul reînnoirii în 1892 a Tratatului de alianță, sînt elocvente pentru a proba că statul român își urmărea cu consecvență interesele sale majore. De aceea, nu putem accepta preluarea necritică a exagerărilor presei și oamenilor politici din Austro-Ungaria, care aveau tot interesul să dea proporții însemnătății declarațiilor făcute de D. A. Sturdza la Iași. Alianța cu Puterile Centrale devenea, în fiecare an, după cum recunoștea și presa din Germania[7], tot mai precară din cauza contradicțiilor existente în problema Transilvaniei.

Lupta națională a românilor din Transilvania este tratată, aproape exclusiv, în funcție de atitudinea primului ministru D. A. Sturdza, ceea ce nu permite evidențierea rolului vechii Românii în sprijinirea rezistenței transilvănenilor.

În ceea ce privește guvernarea drapelistă, considerăm că această denumire este improprie, întrucît ziarul „Drapelul", în jurul căruia s-a concentrat gruparea lui P. S. Aurelian, a apărut la 10 mai 1897 (225), după căderea cabinetului condus de cunoscutul nostru economist. Totodată, atragem atenția că autorul utilizează termenul de grupare drapelistă încă din 1896 (218), ceea ce nu corespunde realității, deoarece această disidență s-a format după căderea guvernului P. S. Aurelian.

Acțiunea opoziției din timpul guvernării liberale este tratată în cel de al IV-lea capitol al lucrării (243—254). Capitolul este împărțit în două paragrafe. Primul se referă la disensiunile din sînul partidului conservator, iar cel de al doilea tratează activitatea desfășurată de P.S.D.M.R.

În legătură cu bibliografia anexată lucrării socotim necesar să semnalăm existența unor inadvertențe. Astfel, din lucrarea lui Teodor V. Păcățianu. *Cartea de aur sau luptele politice ale românilor de sub coroana ungară*, sînt indicate volumele I—III. Menționăm că aceste volume se referă la anii 1848—1863. Pentru perioada care face obiectul preocupărilor lui Traian P. Lungu ar fi fost utile volumele VII—VIII. De asemenea, includerea volumului de *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, seria II, vol. I, Ploiești, 1907, întocmit de Radu Rosetti, nu este justificată deoarece acest volum cuprinde informații pentru perioada anterioară anului 1888. Ar fi fost necesară menționarea celorlalte volume din această colecție. În ceea ce privește periodicele „Muncitorul" și „Critica socială", precizăm că acestea au apărut la Iași nu la București.

V. Russu

ROBERT MANDROU: *La France aux XVII-e et XVIII-e siècles*, Paris, P.U.F., 1967, 335 p. (Col. „Nouvelle Clio. L'Histoire et ses problèmes", nr. 33).

Sînt puține acele cazuri cînd o perioadă să fi intrat atît de frecvent în atenția cercetătorilor ca istoria Franței în secolele XVII—XVIII. Lucrările care i s-au consacrat sînt extrem de numeroase, însuși faptul că nimeni nu a avut curajul pînă în prezent să întocmească o bibliografie completă fiind elocvent. La aceste lucrări se adaugă de altfel nenumăratele articole, note, documente răspîndite în diferite

[7] Aurel C. Popovici, *Stat și națiune*, Buc., 1939, p. 150—151.